

Карікова Н.М.

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української філології та історії
Харківського національного економічного університету
імені С. Кузнеця,
м. Харків, Україна

**Мовний ландшафт Харкова за часів незалежності України
(від серпня 1991 року й дотепер)**

**The linguistic landscape of Kharkiv during the independence of Ukraine
(from August 1991 until now)**

ABSTRACT: This article is dedicated to the study of the linguistic landscape of Kharkiv – one of the largest cities in Ukraine in terms of both area and population. The focus is on the post-Soviet period of the city's toponymic map formation, starting from August 1991, when Ukraine declared its independence and began restoring its statehood, up to the present day. A correlation has been established between the socio-political events that took place in the country during this period and linguistic phenomena, which have undoubtedly influenced the linguistic landscape of Kharkiv. Three periods of transformation in Kharkiv's toponymic system have been identified, two of which are associated with the adoption of laws on decommunization and decolonization of toponymy. A lexical-semantic analysis of new nominations has been conducted, and the main thematic groups of lexical units have been determined, taking into account their motivational meanings. The article identifies the functions performed by a toponym as an address marker of language, highlighting the primary function along with accompanying ones such as ideological, memorial, cultural-educational and aesthetic functions. It has been established that among the new urbanonyms, anthroponymic names predominate, commemorating outstanding Ukrainians, including statesmen, scientists, educators, cultural and artistic figures, as well as warriors who defended Ukrainian statehood. It has also been revealed that, for the first time, the names of heroes who perished during the full-scale Russian-Ukrainian war have appeared on the city's toponymic map. The study concludes with an analysis of the total number of renamed urban objects during the specified period. It has been determined that the toponymic transformations in the city occurred due to the political will of the country's leadership, which, at the legislative level, enabled the process of decommunization and decolonization of Ukraine's toponymic map through the adoption of relevant laws.

Keywords: *linguistic landscape, Kharkiv, transformation, toponym, urbanonym, decommunization, decolonization.*

ВСТУП

24 серпня 1991 року Україна проголосила про відродження української державності. Проведений перед цим референдум підтвердив волевиявлення українського народу будувати незалежну від Російської Федерації країну. За цей час у країні змінилося 5 президентів, відбулися дві революції – Помаранчева революція 2004 року й Революція Гідності 2014 року, почали функціонувати державні інституції, покликані сприяти демократизації суспільства, а

також відновлювати, зберігати й захищати національну пам'ять, багатовікову культуру й рідну мову корінного населення країни.

Наприкінці травня 2025 року спливає десять років від дати підписання пакету законів про декомунізацію, серед яких на особливу увагу заслуговує закон «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». Ухвалення цих законів вможливило реалізацію державної політики щодо відновлення та збереження національної пам'яті українського народу: було запроваджено проведення публічних заходів з увічнення пам'яті учасників українського визвольного руху, Української революції 1917-1921 рр., жертв Голодомору 1932-1933 рр., осіб, які брали участь у захисті незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України. Нарешті розпочалося масштабне усунення комуністичних символів і назв із публічного простору цілої країни: менше ніж за рік було перейменовано 987 населених пунктів і 25 районів¹. З топонімічної мапи країни за цей час зникли назви населених пунктів, що носили імена провідних советських діячів: Володимира Леніна, Григорія Петровського, Сергія Кірова, а також антропоніми, що походили від імен і прізвищ радянських комуністів: Михайла Калініна, Валеріана Куйбишева, Федора Сергєєва (Артема), Фелікса Дзержинського, Якова Свердловта та ін.

Україна взяла курс на європеїзацію. Головним досягненням країни у 2017 році тодішній президент Петро Порошенко назвав безвізовий режим з Європейським Союзом. У травні 2019 року Порошенка на посту президента змінив Володимир Зеленський, у зовнішньополітичній діяльності якого залишився пріоритетним курс на інтеграцію України до ЄС та Північноатлантичного альянсу. 24 лютого 2022 року російські війська вторглися на українські землі. Розпочалася повномасштабна російсько-українська війна, яка триває й досі.

На початку травня 2023 р. Верховна Рада України ухвалила Закон «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії»², у висліді чого розпочалася нова трансформація топонімічної мапи всієї країни.

За часи незалежності в Україні відбулися масштабні зміни, що так чи так позначилися на житті кожного її громадянина. Відбиток цих трансформацій віддзеркалився й на мовному ландшафті кожного українського міста й села, зокрема в назвах районів, площ, вулиць, провулків, бульварів, парків тощо.

¹ Б. Короленко, М. Майоров, І. Каретніков, *Декомунізація назв населених пунктів та районів України: підстави, процес, підсумки*, [у:] <https://old.uinp.gov.ua/page/dekomunizatsiya-nazv-naselenikh-punktiv-ta-raioniv-ukraini-pidstavi-protses-pidsumki> (20.02.2025).

² Закон України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії» № 3097-IX від 03.05.2023, [у:] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20#Text> (22.02.2025).

Мета розвідки – дослідити, як змінився мовний ландшафт Харкова – одного з найбільших міст України за часів її незалежності, від серпня 1991 року й до сьогодні, визначивши об’єктом свого дослідження топонімічні назви міста (насамперед урбаноніми), а також виявити чинники, які безпосередньо чи опосередковано вплинули на ці зміни. Окрім цього, маємо на меті здійснити лексико-семантичний аналіз нових харківських урбанонімів, що й обумовлює актуальність нашого дослідження.

Серед наукових праць, присвячених дослідженню трансформаційних змін сучасного українського топонімікону в контексті декомунізації та деколонізації, привертають увагу лінгвістичні розвідки Орисі Демської¹, Людмили Кравченко², Любові Осташ³, Галини Мацюк⁴, а також історичні розправи Наталії Терес⁵, Марії Тахтаулової⁶, Леоніда Савченка⁷ та ін.

Топонімічний простір Харкова досліджено в ґрунтовних розвідках Людмили Герман, Інни Підгородецької та Олени Тихоненко, у яких авторки висвітлили проблему формування мовного ландшафту Харкова впродовж його історичного буття в контексті соціально-політичних змін, визначили вплив гендерного чинника на становлення онімного простору Харкова, виявили урбаноніми міста із сакральним семантичним компонентом. Ігор Муромцев проаналізував топонімікон Харкова 1990-х років, а також спробував надати оцінку діяльності тогочасної місцевої топонімічної комісії. Лідія Удовенко здійснила дослідження харківської топоніміки меморіального характеру.

Запропонована праця є спробою простежити, як змінювався урбанонімічний простір Харкова за часів незалежності Української держави й дотепер. Такого дослідження в ономастичній царині здійснено ще не було.

Методи дослідження

¹ O. Demska, *Hybridity and the Linguistic Landscape*, *Cognitive Studies | Études cognitives* 2019, № 19, p.1-10; О. Демська, *Лінгвістичний ландшафт міста у стані війни*, *Мова: класичне - модерне - постмодерне* 2024, вип. 10, с. 5–18.

² L. Kravchenko, *Renaming in modern Ukrainina urbanonymy (based on the street names of the city of Kyiv)*, *Acta onomastica* 2019, 60 (2), p. 240-252.

³ L. Ostash, *Nové réalie v urbanonymii Ukrajinu*, *Acta onomastica* 2023, 64 (1), p. 112-130.

⁴ Г. Мацюк, *Лінгвістичний ландшафт України як взаємодія мови та ідеології: минуле і сьогодення*, „Мова і суспільство” 2017, вип. 8, стор. 71-82.

⁵ Н. Терес, *Державна топонімічна політика та сучасне киевознавство*, *Етнічна історія народів Європи* 2023, вип. 70, с.60-69.

⁶ М. Тахтаулова, *Харківська топоніміка: етапи декомунізації*, „Місто: історія, культура, суспільство” 2017, № 1(2), стор.142-151.

⁷ Л. Савченко, М. Тахтаулова, *Базові характеристики комплексного історичного дослідження топоніміки українського міста (на прикладі Харкова)*, „Місто: історія, культура, суспільство” 2019, № 1(6), стор. 121-133.

Задля реалізації мети розвідки ми задіяли такі наукові методи дослідження, як дефінітивний аналіз (для формулювання чітких визначень мовних явищ, що стали ключовими поняттями статті), описовий (для загального аналізу та класифікації урбанонімів, інтерпретації їхніх лексико-семантичних особливостей), систематизації й узагальнення (для виявлення нових тенденцій у переназиванні внутрішньоміських об'єктів). Окрім того, ми послуговувалися методом кореляції мовних і соціальних явищ (для з'ясування основних чинників, що вплинули на трансформаційні процеси харківської топоніміки).

Потракування основних лінгвістичних термінів і терміносполук

Мовний ландшафт потраковуємо як сукупність наявних на певній території мовних знаків, що їх використовують у публічному просторі. Зауважмо, що в зарубіжному мовознавстві усталилася терміносполука *лінгвістичний ландшафт* (*linguistic landscape*), яку розуміють «як об'єднання усіх мовних маркерів, що оприявнюють суспільну сферу, тобто лінгвістичний ландшафт – це та «сцена», на якій відбувається суспільне життя»¹.

Ідучи за Л. Удовенко, під *урбанонімами* (від лат. *urbanus* – «місто» та грец. *ὄνομα* – «ім'я», міська назва) розуміємо лексичні одиниці, що вживаються в мовній практиці для позначення вулиць та інших внутрішньоміських об'єктів². *Годоніми*, услід за вітчизняними науковцями, визначаємо як «власні назви лінійних топографічних об'єктів урбанонімного простору, а саме: вулиць, проспектів, бульварів, провулків, набережних, проїздів, узвозів»³.

Пристаємо на позицію І. Муромцева, який виокремив провідну (науковець назвав її *адресною*) функцію і супровідні функції, що їх виконує топонім як адресний знак мови⁴. Провідною функцією вважаємо номінативну, а супровідними – інформаційну, естетичну, ідеологічну, меморіальну, культурно-просвітницьку та виховну.

Сучасні мовознавці виокремлюють чотири періоди формування топонімічної мапи Харкова: доімперський, імперський, радянський та сучасний, або період незалежності⁵. На нашу думку, особливої уваги заслуговує період післярадянський, названий дослідниками *сучасний*. Уважаємо, що часові межі цього періоду варто окреслити від серпня 1991 р., коли Україна відокремилася від Росії й почала вибудовувати незалежну самостійну державу, і до

¹ Л. Белей, *Українська мова на початку XXI ст.: Параметризація соціально-лінгвістичних змін*, Київ 2019, стор. 48.

² Л. Удовенко, *Меморіальні назви на мапі Харкова*, „ВІСНИК Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна” 2016, вип. 22, стор. 68.

³ Л. Герман, І. Підгородецька, О. Тихоненко, *Основні етапи становлення мовного ландшафту Харкова на тлі соціально-політичних змін*, „Актуальні питання гуманітарних наук” 2020, вип. 28, том 1, стор. 48.

⁴ І. Муромцев, *Про функції топонімів і місцевої комісії*, „Вісник Харківського університету” 1999, № 426, стор. 129.

⁵ Л. Герман, І. Підгородецька, О. Тихоненко, *Основні етапи становлення мовного ландшафту Харкова на тлі соціально-політичних змін*, „Актуальні питання гуманітарних наук” 2020, вип. 28, том 1, стор. 48.

сьогодні. Доречно, як нам видається, для дослідження мовного ландшафту Харкова цей період умовно розподілити на три часові проміжки:

- від серпня 1991 р. і до травня 2015 р.;
- від травня 2015 р., коли було підписано закон про декомунізацію, і до лютого 2022 року;
- від лютого 2022 року, коли у зв'язку з повномасштабною російсько-українською війною було ухвалено закон про деколонізацію топоніміки (2023 р.), і дотепер.

Такий розподіл обумовлюємо впливом екстралінгвальних та інтралінгвальних чинників, які відбулися на мовному ландшафті міста в конкретно визначений історичний період. Найбільш впливовими екстралінгвальними чинниками є насамперед суспільно-політичні події та мовна політика, яку запроваджує чинна влада в державі. Серед інтралінгвальних чинників вагомими є зміни у фонетичній та граматичній системах мови, а також правописні зміни.

Топонімічна мапа Харкова від серпня 1991 р. і до травня 2015 р.

На початку 1990-х років мовний ландшафт Харкова – міста-мільйонника, розташованого на північному сході України, на Слобожанщині, за 30 км від кордону з Росією, мало чим відрізнявся від убанонімічного простору будь-якого іншого українського міста, адже переважна частина харківських топонімів містила революційно-комуністичне забарвлення. Проголошення 24 серпня 1991 року незалежності України й відновлення української державності посприяли демократизації суспільства. Викриття злочинів комуністичної верхівки призвело до перших зрушень в убанонімічному просторі всієї країни й Харкова зокрема. Проте, на відміну від західних областей країни, таких як Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Волинська, де відбувався процес справжньої дерадянїзації мовного ландшафту, тому що там «за місцеву владу були представники антикомуністичного демократичного табору»¹, на сході й півдні країни цей процес був зумисне загальмований, вочевидь, проросійськи налаштованими міськими радами. Топонімікон тогочасного Харкова не зазнав суттєвих змін. Так, у 1993 році представники міської влади прибрали згадку про Фелікса Дзержинського – радянського політичного діяча, одного з організаторів «червоного терору», перейменувавши одразу три внутрішньоміські об'єкти: майдан, вулицю і станцію метро, що були названі на його честь. Відтоді маємо *майдан Свободи*, *вулицю Мироносицьку* й станцію метро *Університет* відповідно².

У 1995-1996 роках змінили назви чотирьох годонімів: *Бориса Чичибабіна* замість *Восьмого з'їзду Рад*, *Полтавський шлях* замість *Свердлова*, *Олеся Гончара* замість *Правди*,

¹ Г. Мацюк, *Лінгвістичний ландшафт України як взаємодія мови та ідеології: минуле і сьогодення*, „Мова і суспільство” 2017, вип. 8, стор. 74.

² О. Хорошковатий, *Топоніміка міста Харкова: історія перейменувань*, [у:] <https://www.calameo.com/read/00476164198346381bc31> (22.02.2025).

Валентина Бондаренка замість ім. Герцена та одного агороніма: майдан Конституції замість майдан Радянської України¹. У 2009 році було перейменовано ще 6 урбанонімів: 2 вулиці, 2 сквери, 1 майдан і 1 узвіз.

Одну з основних причин такого стійкого небажання позбутися комуністичної спадщини в топонімічному просторі міста вбачаємо в політичній волі тодішньої міської ради Харкова. Підкріплюємо свою думку цитатою зі статті Ігоря Муромцева «Про функції топонімів і топонімічних комісій», де дуже влучно схарактеризовано більшу частину міської ради того часу:

...на жаль, практика роботи комісії (*ідеться про діяльність місцевої топонімічної комісії – Н.К.*) не в усьому збігається з її вихідними настановами, а лише рекомендаційний характер її діяльності часто зводиться нанівець не завжди продуманими вольовими рішеннями все ще по-старому заангажованої проросійської і прокомуністичної більшості міськради².

Мовний ландшафт Харкова залишався майже незмінним до 2015 року. Траплялися лише поодинокі перейменування агоронімів міста. Так, у 2011 році майдану Карла Маркса було повернено історичну назву *Благовіщенський*, а в 2013 році майдану *Рози Люксембург – Павлівський*. Тоді ж було заміщено урбанонім *Пролетарський* на *Зайки*: з'явилися *вулиця Зайки*, *провулок Зайки* й *майдан Зайки*. У 2014 році історичну назву повернули й *скверу Харчовик – сад Тіволі*.

Вітчизняні науковці Леонід Савченко та Марія Тахтаулова, здійснивши історичне дослідження адресної урбанонімії на прикладі Харкова, зазначили, що:

З розпадом Радянського Союзу топонімічне середовище Харкова не зазнало глибоких змін. Станом на лютий 2015 р. топонімічна мапа Харкова містила 72,2% назв, що збереглися з радянських часів і склали відповідну групу. Також як у радянський час, так і в сучасному топонімічному середовищі зберігались топоніми, сформовані за імперської доби³.

Отже, підбиваючи підсумки, можемо зазначити, що мовний ландшафт Харкова за майже 25-річний період незалежності України не зазнав істотних трансформацій, на що вплинули насамперед екстралінгвальні чинники.

Топонімічна мапа Харкова від травня 2015 р. й до 24 лютого 2022 р.

¹ Так само.

² І. Муромцев, *Про функції топонімів і місцевої комісії*, „Вісник Харківського університету” 1999, № 426, стор. 132.

³ Л. Савченко, М. Тахтаулова, *Базові характеристики комплексного історичного дослідження топоніміки українського міста (на прикладі Харкова)*, „Місто: історія, культура, суспільство” 2019, № 1(6), стор. 130.

Топонімічний простір міста почав суттєво змінюватися тільки у 2015 році, після набуття чинності закону «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки».

Уже в листопаді 2015 року *площа Руднева*, що була названа на честь радянського військового діяча, який активно сприяв установах більшовицької влади в Україні, була перейменована на *майдан Героїв Небесної Сотні*.

Наприкінці листопада 2015 року одразу 173 міські годоніми дістали нові назви, іще 4 урбаноніми позбулися радянських найменувань: так, *сквер ім. 10-річчя Комуністичної спілки молоді України* отримав назву *Карякін Сад*, *парк Ілліча – Ново-Баварський сквер*, *парк культури та відпочинку ім. Артема – парк Машинобудівників*, *сквер ім. Радянської України – сквер Тракторозаводський*.

Іще 48 тодішніх годонімів було змінено на нові: з топонімічної мапи Харкова зникли найменування, що походили переважно від антропонімів, як-от: *Анрі Барбюса*, *Островського*, *Тевелева*, *Котова*, *Красіна*, *Желєзнякова*, *Кривомазова*, *Потапенка*, *Стаханова*, *Тінякова* та ін.¹. Натомість в онімному просторі міста з'явилися нові відантропонімні номінації: *Михайла Петренка*, *Бориса Шрамка*, *Дмитра Вишневецького*, *Володимира Сосюри*, *Амосова*, *Манізера*, *Петра Тронька*, *Миколи Бажана*, *Юрія Кондратюка*, *Стельмаха*, *Івана Багмута*, *Тетяни Устинової*, *Івана Зарудного*, *Ігоря Муратова* та ін.². У такий спосіб було вшановано пам'ять про видатних українських науковців та митців, що жили й працювали в Харкові або поза його межами в різні історичні епохи.

Окрім цього, було змінено 53 годоніми міста: з'явилися нові назви вулиць, провулків, проспектів, проїздів³. Із них на особливу увагу заслуговують антропонімічні назви на кшталт: *вулиця Петра Скоропадського*, названа на честь гетьмана України, політичного й громадського діяча, який намагався розбудувати українську державу за європейським зразком (замість *вул. Богунського*), *вулиця Миколи Міхновського*, що отримала назву на честь громадського й політичного діяча, ідеолога української державної незалежності (замість *вул. Ганни*), *вулиця Юрія Шевельова*, названа на честь всесвітньо відомого славіста, українського мовознавця й літературознавця (замість *вул. Червоного льотчика*), *вулиця В'ячеслава Чорновола*, яка отримала назву на честь українського політичного діяча, дисидента, одного з засновників Народного руху України (замість *вул. Павла Лебедева*), *вулиця Івана Багряного*, названа на честь одного з

¹ Розпорядження харківського міського голови «Про перейменування об'єктів топоніміки міста Харкова» від 02.02.2016, [у:] <https://www.city.kharkiv.ua/uk/document/pro-pereymenuvannya-obektiv-toponimiki-mista-kharkova-49203.html> (22.02.2025).

² Так само.

³ Розпорядження Харківської обласної державної адміністрації від 17 травня 2016 р. «Про перейменування об'єктів топоніміки м. Харкова», [у:] <https://kharkivoda.gov.ua/content/documents/808/80788/files/160517-01-11-zagal-181-rozp.pdf> (22.02.2025).

найвидатніших українських письменників (замість вул. Профінтерну), вулиця Василя Стуса, яка отримала назву на честь поета-шістдесятника, дисидента, борця за незалежність України у ХХ столітті (замість вул. Механізаторської).

Значній групі внутрішньоміських об'єктів було повернуто їхні історичні найменування, наприклад: *Благовіщенська, Дівоча, Садова, Подільський, Пантелеймонівська, Троїцький, Мефодіївська, Різдвяна, Молочна, Гімназійна, Копиловська, Кінний, Куликівська* та ін.

Через два роки після підписання декомунізаційних законів онімний простір Харкова майже повністю позбувся комуністичної символіки і назв. Як зазначила М.Тахтаулова,

... декомунізація топонімічного простору у Харкові завершилась. У три етапи перейменували 268 урбанонімів, сім адміністративних районів та шість станцій метрополітену¹.

Показово, що дослідниця не оминула своєю увагою і тему неприхованого протистояння між міською радою й харківськими активістами та представниками обласної влади, що виявилось в небажанні позбутися радянської тоталітарної спадщини з її символічним оприявненням у публічному просторі міста одних і готовністю створювати демократичне суспільство в незалежній країні інших:

Декомунізація спровокувала активність суспільства, яке побачило у тому процесі можливість для втілення національно-патріотичного дискурсу в місцевий зрадянзований ландшафт. Власне такий підхід з боку громадськості викликав певне протистояння з органами місцевого самоврядування. Під час пошуку нових назв у мерії демонстрували небажання йти на компроміс. У низці випадків імітаційні перейменування були направлені на консервацію наявного топонімічного простору попри декларацію про неухильне виконання Закону².

Звертаємо увагу, що процес декомунізації харківської топоніміки на цьому не завершився. Так, наприкінці 2018 року було ухвалено рішення про перейменування трьох урбанонімів, що їх слід було змінити значно раніше, відповідно до закону про декомунізацію від 2015 року: два сквери *Руднева* перейменували на *сквер Героїв Небесної Сотні* й *сквер Михайлівський*, а *сквер Красноармійський* на *сквер Суддівський*³.

У травні 2019 році справжні баталії розгорнулися навколо перейменування *проспекту Маршала Жукова*, названого на честь радянського полководця, якого Левко Лук'яненко вважав одним зі стовпів сталінського терору й загарбницької імперської армії⁴. Ще в травні 2016 року цей годонім отримав нову назву – *Петра Григоренка*. Утім представники Харківської міської ради на чолі з тодішнім мером Геннадієм Кернесом вирішили повернути стару назву. І вони це

¹ М. Тахтаулова, *Харківська топоніміка: етапи декомунізації*, „Місто: історія, культура, суспільство” 2017, № 1(2), стор.149.

² Так само.

³ У Харкові перейменували кілька скверів, [у:] <https://www.city.kharkiv.ua/uk/news/u-kharkovi-pereymenuvali-kilka-skveriv-40460.html> (22.02.2025).

⁴ Л. Лук'яненко, *Маршал Жуков і українці у другій світовій війні*, [у:] <https://exlibris.org.ua/text/zhukov.html> (22.05.2025).

зробили: 20 лютого 2020 року проспект стали називати як і до перейменування. Не без втручання харківських активістів й Українського інституту національної пам'яті врешті-решт вдалося повернути годонім *Петра Григоренка* на топографічну мапу Харкова¹.

У 2019 році було змінено ще 2 годоніми: *Валерія Петросова* замість *Конторської* й *Ахієзерів* замість *Халтуріна*.

Лексико-семантичний аналіз нових урбанонімів уможливив їхній розподіл на тематичні групи з урахуванням мотиваційних смислів²:

№	Найменування тематичної групи	Приклади
1.	Міські об'єкти (МО), перейменовані на честь представників української культури та мистецтва	<i>Леся Сердюка, Василя Стуса, Євгена Плужника, Пестрікова, Володимира Сосюри, Стельмаха, Івана Багряного, Юрія Лавріненка, Миколи Манойла, Варвари Каринської, Павла Альошина, Олексія Душкіна та ін.</i>
2.	МО, перейменовані на честь українських учених, життя й діяльність яких були пов'язані з Харковом	<i>Срезневського, Гордона, Багалія, Редіна, Семена Кузнеця, Михайлика, Осиповського, Драгоманова, Льва Ландау, Костянтина Калініна, Любові Малої, Академіка Погорєлова, Шалімова, Шевельова, Юрія Кнорозова та ін.</i>
3.	МО, перейменовані на честь борців за часів незалежності України (від 1991 р.)	<i>В'ячеслава Чорновола, Генерала Момота, Василя Мельникова, Руслана Плоходька, Миколи Топчія, Володимира Усенка, Владислава Зубенка, Юрія Паращука Євгена Котляра та ін.</i>
4	МО, перейменовані на честь військових і політичних діячів УНР (1917-1921рр.)	<i>Олександра Натієва, Миколи Алексіна, Петра Болбочана, Миколи Міхновського, Івана Кобзи, Євгена Решетникова, Володимира Рідченка, Павла Скоропадського, Генерала Удовиченка та ін.</i>
5	МО, перейменовані на честь видатних спортсменів-харків'ян	<i>Івана Піддубного, Олександра Бабкіна, Баркалова</i>
6	МО, що їх назви репрезентують нові цінності періоду незалежності України (від 1991 р.)	<i>Незалежності, Свободи, Героїв Небесної Сотні, Волонтерська</i>
7	МО, що їх назви вказують на приналежність до певної діяльності	<i>Науки, Освітнянська, Колійний, Корабельна, Дизайнерський, Мистецтв</i>
8	МО, що їх назви відображають особливості місцевості, рослинності	<i>Лісова, Букова, Порічкова, Садова та ін.</i>
9	МО, що їх назви є найменуваннями українських населених пунктів та зарубіжних міст-побратимів	<i>Миколаївська, Львівська, Подільський, Мереф'янське, Тернопільський, Шацька, Варненська, Гурзуфська, Кутаїська та ін.</i>
10	МО, що їх назви є найменуваннями соборів, церков	<i>Гольдбергівська, Георгієвський, Пантелеймонівська, Валентинівська</i>

¹ Заява щодо рішення Харківської міської ради перейменувати проспект Петра Григоренка від 27.02.2020, [у:] <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/zayava-shchodo-rishennya-harkivskoyi-miskoyi-rady-pereymenuvaty-prospekt-petra-grygorenka> (22.02.2025).

² За основу взято аналіз годонімів періоду незалежності України, що були погруповані авторками праці «Основні етапи становлення мовного ландшафту Харкова на тлі соціально-політичних змін».

Сучасні мовознавці виділяють три способи творення номінацій: урбаноніми, утворені від власних назв, тобто відонімні; урбаноніми, утворені від загальних назв, тобто відапелятивні; змішані урбаноніми, що їх утворено поєднанням власних і загальних назв, тобто онімів та апелятивів¹. Як бачимо, серед нових номінацій переважають відонімні назви, що представлені в перших п'яти найчисельніших групах урбанонімів. Пояснюємо це насамперед зміною ідеологічного курсу країни, яка почала відроджувати свою державність після здобуття незалежності на початку 1990-х років.

Отже, за часовий проміжок від травня 2015 р. й до лютого 2022 р. мовний ландшафт міста суттєво змінився. Якщо порівнювати з попереднім періодом, коли за майже 25 років незалежності України топонімічна мапа Харкова позбулася лише 20 топонімів (!!!) – залишків комуністичного спадку з радянського минулого, то за 4 роки вже 284 топоніми – маркери тоталітарного режиму було змінено, незважаючи на небажання міської ради залишити все як було. Найвагомими чинниками таких істотних змін у мовному ландшафті міста, на нашу думку, були політична воля вищого керівництва держави, а також мовна політика, послідовно й невідступно впроваджувана державними інституціями в усі сфери суспільного життя. На основі лексико-семантичного аналізу перейменованих за цей період топонімів виявлено, що ідеологічні назви радянського періоду змінено на меморіальні назви на честь представників української культури та мистецтва, українських учених, а також борців за часів незалежності України. Значній частині урбанонімів було повернено історичні назви. Найбільш широко представлені групи, що містять назви міських об'єктів, названі іменами українських діячів науки та культури, а також діячів, що відзначилися в боротьбі за українську державність у ХХ ст. і на початку ХХІ століття. З'ясовано, що превалюють найменування, покликані виконувати насамперед ідеологічну та меморіальну функції (що репрезентують урбаноніми вісьмох з десяти тематичних груп).

Топонімічна мапа Харкова від лютого 2022 р. і дотепер

24 лютого 2022 року Російська Федерація розпочала повномасштабну війну, маючи на меті позбавити Україну незалежності та суверенітету й продовжити далі панувати на українських землях, насаджуючи при цьому «руській мір» і позбавляючи український народ його культури, мови, традицій тощо. Уже в перші дні російсько-української повномасштабної війни місто зазнало великих руйнувань. Сотні харків'ян втратили свої домівки, своїх рідних і близьких через систематичні обстріли й ракетні удари.

¹ Л. Герман, І. Підгородецька, О. Тихоненко, *Основні етапи становлення мовного ландшафту Харкова на тлі соціально-політичних змін*, „Актуальні питання гуманітарних наук” 2020, вип. 28, том 1, стор. 52.

У травні 2022 року міська рада ухвалила рішення про перейменування чотирьох топонімів, що містили згадку про країну-агресорку: нарешті *Московський район* було змінено на *Салтівський район*, *Московський проспект* на *проспект Героїв Харкова*, *Білгородське шосе* на *Харківське шосе*, а *Білгородський узвіз* на *вулицю Героїв Рятувальників*¹.

3 травня 2023 р. Верховна Рада України ухвалила Закон «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії»², що започаткувало нову хвилю масштабних перейменувань об'єктів міської топоніміки.

За другий рік повномасштабної війни, у 2023 році, згідно з чинним законом про деколонізацію топоніміки в Харкові було перейменовано 60 урбанонімів. Частині вулиць повернули їхні історичні назви, як-от: *Кузінська* замість *Революції 1905 року*, *Ірининська* замість *Рязанська*, *Чорноглазівська* замість *Маршала Бажанова*, *Зайківська* замість *Олександра Невського* та ін. Ще частину переназвали на честь українських митців та науковців. Вони представлені антропонімами на кшталт: *Миколи Хвильового*, *Петра Франка*, *Леонтовича*, *Володимира Сосюри*, *Академіка Померанчука* та ін. Урбанонім *парк Горького* перейменували на *Центральний парк культури і відпочинку*.

У 2023 році вперше в мовному ландшафті Харкова з'явилися урбаноніми, названі на честь воїнів-захисників української державності, які загинули під час повномасштабної російсько-української війни: *Олега Громадського*, *Дмитра Коцюбайла*, *Влади Черних*, *Георгія Тарасенка*, *Братів Гупиків*, *Євгена Храпка*, *Дмитра Антоненка*, *Вадима Манька*, *Станіслава Партали*. Згодом ця практика найменування внутрішньоміських об'єктів іменами загиблих героїв продовжиться й надалі.

У січні 2024 року ще 65 внутрішньоміських об'єктів змінили свої назви на нові³. Саме тоді з топографічної мапи Харкова зникло найменування однієї з центральних вулиць міста – *Пушкінська*, що отримала свою назву ще в 1899 році. Відтоді маємо вулицю *Григорія Сковороди*, названу на честь видатного українського філософа, поета й педагога, одного з найбільших мислителів XVIII ст.

За третій рік повномасштабної війни онімний простір мегаполіса докорінно змінився. Наприкінці березня 2024 року міська рада ухвалила рішення про перейменування 18

¹ Рішення 11 сесії Харківської міської ради «Про впорядкування найменувань об'єктів топоніміки» від 11.05.2022, [y:] <https://www.city.kharkiv.ua/uk/document/rishennya-11-sesii-kharkivskoi-miskoi-radi-8-sklikannya-vid-11052022-25822-pro-vporядkuvannya-naymenuvan-obektiv-toponimiki-66903.html> (22.02.2025).

² Закон «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії» № 3097-IX від 03.05.2023, [y:] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20#Text> (22.02.2025).

³ Рішення Харківської міської ради «Про впорядкування найменувань об'єктів топоніміки» від 26.01.2024, [y:] <https://www.city.kharkiv.ua/uk/document/pro-pereyrenuvannya-obektiv-toponimii-mista-kharkova-70792.html> (22.02.2025).

урбанонімів¹. А вже у квітні 2024 року було перейменовано найбільшу кількість годонімів – 366 одиниць².

У липні 2024 року онімний простір мегаполісу позбувся ще 48 урбанонімів, що тривалий час були маркерами російської присутності в Харкові³. Натомість топоніміка міста збагатилася новими годонімами на честь українських діячів культури, науки й мистецтва – репрезентантами різних епох: *Юрія Колларда, Йосипа Тимченка, Архипа Люльки, Олександра Олеся, Михайля Семенка, Майка Йогансена, Алли Горської, Сергія Параджанова, Віри Холодної, Миколи Лисенка, Миколи Зерова, Леоніда Ушкалова* та ін.

Багатьом вулицям, провулкам, узвозам, майданам було повернуто унікальні історичні назви: *Глагольївський, Михайличенківський, Пирятинська, Капусник, Коханки, Замостянська, Іподрому, Косолапівська, Вознесенська, Оборонний Вал, Ханченківська, Німецька* та ін.

Мовний ландшафт міста продовжує змінюватися й сьогодні. Так, у лютому 2025 р. вулицю *Серпову* перейменували на вулицю *Спецпідрозділу «Кракен»*, на честь підрозділу, який брав активну участь у контрнаступі під час звільнення Харківщини у 2022 році⁴.

Лексико-семантичний аналіз урбанонімів цього періоду дозволив класифікувати їх за певними тематичними групами, з огляду на мотиваційні смисли:

№	Найменування тематичної групи	Приклади
1.	Міські об'єкти (МО), перейменовані на честь українських учених, діячів української культури та мистецтва	<i>Кашинського, Григорія Сковороди, Олени Пчілки, Карпенка-Карого, Метлинського, Леся Курбаса, Миколи Хвильового, Петра Франка, Леонтовича, Володимира Сосюри, Академіка Померанчука, Мирослава Скорика, Володимира Івасюка, Євгена Чикаленка, Миколи Зерова, Малевича, Отамановського, Марії Заньковецької, Тобілевичів, Леоніда Глібова, Сергія Єфремова, Максима Рильського, Павла Чубинського, Михайла Вербицького, Євгена Гребінки, Олександра Олеся, Надії Суровцевої, Всеволода Нестайка, Михайла Бойчука, Володимира Татліна, Володимира Вакуленка та ін.</i>
2.	МО, перейменовані на честь героїв російсько-української війни	<i>Олега Гуцола, Івана Леуценкова, Івана Щоголева, Сергія Пархоменка, Глісада Джуса, Олександра Чабана, Всеволода Татькова, Антона Дербілова, Яни Червоної, Дмитра Коцюбайла,</i>

¹ Розпорядження Харківського міського голови «Про перейменування об'єктів топонімії міста Харкова» від 29.03.2024, [у:] <https://www.city.kharkiv.ua/uk/document/pro-pereyrenuvannya-obektiv-toponimii-mista-kharkova-70593.html> (22.02.2025).

² Розпорядження Харківського міського голови «Про перейменування об'єктів топонімії міста Харкова» від 26.04.2024 р., [у:] <https://www.city.kharkiv.ua/uk/document/pro-pereyrenuvannya-obektiv-toponimii-mista-kharkova-70792.html> (22.02.2025).

³ Розпорядження Харківської обласної військової адміністрації від 26 липня 2024 р. «Про перейменування об'єктів топонімії міста Харкова», [у:] https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%83%D0%BB%D0%B8%D1%86%D1%96_%D0%A5%D0%B0%D1%80%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0 (22.02.2025).

⁴ У Харкові на честь спецпідрозділу «Кракен» перейменували вулицю, [у:] <https://mediaport.ua/u-kharkovi-na-chest-spetspidrozdlu-kraken-pereyrenuvanyi-vulytsiu/> (22.02.2025).

	(починаючи від 2014 року)	<i>Георгія Тарасенка, Олега Громадського, Владислави Черних, Сергія Пономаренка, Братів Гупиків, Валерія Романовського, Сергія Барсукова, Ігоря Остаповича та ін.</i>
3.	МО, що їх назви присвячені Україні та зарубіжним країнам, які підтримали українців під час повномасштабної війни	<i>Кролевецька, Олешківська, Дружківський, Торецький, Яворівський, Ковельський, Таврійська, Бахчисарайський, Судакський, Інкерманський, Трускавецька, Рівненська, Верховинський, Мукачівська, Гуцульський, Січеславська, Галицький, Дрогобицька, Англійський, Британська, Шотландський, Канадська, Іспанська, Барселонський, Португальський, Мадридський, Норвезька, Хорватський, Чеська, Празький, Естонська, Таллінський, Гаазький, Нюрнберзька, Порту та ін.</i>
4.	МО, назви яких відображають героїчне історичне минуле України	<i>Вільного Козацтва, Козацької Слави, Сотника Костюченка, Полковницький, Хортицька, Лицарська, Реєстровців, Івана Виговського, Пилипа Орлика, Запорожців, Максима Кривоноса, Гетьмана Полуботка, Івана Богуна, Курінний</i>
5.	МО, що їх назви репрезентують нові цінності періоду повномасштабної війни	<i>Героїв Харкова, Героїв Рятувальників, Вартових Неба, Тероборонівська, Нескорених, Героїчний, Єдності, Соборності України, Державна, Європейська</i>
6.	МО, що їх назви покликані нагадувати про місця, де сталися пам'ятні або трагічні події російсько-української війни, а також назви на честь українських військових підрозділів	<i>Ірпінська, Гостомельська, Бучанський, Авдіївський, Бахмутська Соледарський, Вугледарський, Волноваська, Холодноярська, Червоної Калини, 92 бригади, Бригади Хартія, Спецпідрозділу «Кракен» та ін.</i>

Отже, за період повномасштабної російсько-української війни, від лютого 2022 року й дотепер, мовний ландшафт міста зазнав масштабних трансформацій – 562 топоніми, що тривалий час виступали маркерами російської імперської політики, було змінено. Найбільшу кількість внутрішньоміських об'єктів було перейменовано на честь видатних українських учених, діячів культури й мистецтва. Значну частину нових урбанонімів становлять меморіальні назви-присвяти на честь захисників української державності, які загинули під час російсько-української війни. Широко представлена й група, у якій міські об'єкти було названо на честь українських міст та селищ, а також зарубіжних країн, які всіляко підтримали українців під час повномасштабної війни. Найчисельніша група номінацій – це відонімні назви, що походять від антропонімів і топонімів, як-от: *Григорія Сковороди, Леся Курбаса, Миколи Хвильового, Петра Франка, Володимира Сосюри, Глісада Джуса, Олександра Чабана, Всеволода Татькова, Антона Дербілова, Яни Червоної, Дмитра Коцюбайла, Кролевецька, Олешківська, Дружківський, Торецький, Яворівський, Ковельський, Таврійська, Бахчисарайський, Судакський, Гуцульський, Британська, Шотландський, Канадська, Ірпінська, Гостомельська, Бучанський, Авдіївський та ін.*

Вагомим чинником, що вплинув на топонімічні трансформації, стала, безумовно, повномасштабна російсько-українська війна. Основними функціями нових топонімів, окрім адресної, стали меморіальна й ідеологічна: у такий спосіб українці вшановують пам'ять загиблих героїв і демонструють своє прагнення жити у вільній демократичній країні.

Висновки

За період від серпня 1991 року й дотепер мовний ландшафт міста суттєво змінився. На основі проведеного дослідження ми виокремили три етапи трансформації харківської топоніміки. І якщо перший етап перейменувань, часові межі якого ми окреслили серпнем 1991 р. – травнем 2015 р., пройшов майже не помітно, бо було змінено тільки 20 урбанонімів, то подальші два етапи призвели до масштабних трансформацій топонімічного простору Харкова. Другий етап припав на 2015-2016 роки, коли в рамках проведення декомунізації було перейменовано понад 280 топонімів: імена російських і радянських комуністичних діячів, що насаджували ідеї соціалізму й комунізму, були стерті з топонімічної мапи міста назавжди. Третій етап перейменувань відбувся у 2023-2024 роках, що пов'язано з прийняттям закону про деколонізацію топонімії. Від початку повномасштабної російсько-української війни Харків позбувся понад п'яти з половиною сотень топонімів – маркерів радянської ідеології, серед яких дві сотні – це внутрішньоміські об'єкти, що в різний період були названі іменами російських діячів культури, мистецтва, військових та політичних функціонерів. Відбулося й відновлення історичної топоніміки, особливо це стало помітним під час другого й третього етапів переназивання внутрішньоміських об'єктів. Найбільшу частину перейменованих урбанонімів становлять відонімні назви. У такий спосіб увічнено пам'ять про видатних українців, серед яких є державники, представники науки, освіти, культури та мистецтва, а також воїни-захисники української державності. Уперше на топографічній мапі міста з'явилися імена героїв, що загинули під час повномасштабної російсько-української війни. Загалом було перейменовано понад 860 внутрішньоміських об'єктів. Рушіями цих суттєвих змін стали історичні події, які сталися на території України, починаючи від відновлення української державності в 1991 році й до російсько-української війни, яка триває і досі. Уважаємо, що топонімічні трансформації міста відбулися завдяки політичній волі керівництва країни, яке на законодавчому рівні шляхом ухвалення відповідних законів уможливило процес декомунізації та деколонізації топонімічної мапи України.

References

Beley L., Ukrayins'ka mova na pochatku KHKHI st.: Parametryzatsiya sotsial'no-linhvistychnykh zmin, Kyiv 2019, stor. 48.

Dems'ka O., Hibrydnist' ta linhvistychnyy landshaft, "Cognitive Studies | Études cognitives" 2019, № 19, stor. 1-10.

Dems'ka O., Linhvistychnyy landshaft mista u stani viyny, "Mova: klasychna - suchasna – postmoderna" 2024, tom 10, stor. 5–18.

Herman L., I. Pidhorodets'ka, O. Tykhonenko, Osnovni etapy stanovlennya movnoho landshaftu Kharkova na tli sotsial'no-politychnykh zmin, „Aktual'ni pytannya humanitarnykh nauk” 2020, vyp. 28, tom 1, stor. 48.

Khoroshkovatyy O., Toponimika mista Kharkova: istoriya pereymenuvan', [u:] <https://www.calameo.com/read/00476164198346381bc31>

Korolenko B., Mayorov M., Karetnikov I. Dekomunizatsiya nazv naselenykh punktiv ta rayoniv Ukrayiny: pidstavy, protses, pidsumky, [u:] <https://old.uinp.gov.ua/page/dekomunizatsiya-nazv-naselenikh-punktiv-ta-raioniv-ukraini-pidstavi-protses-pidsumki>

Kravchenko L., Pereymenuvannya v suchasniy ukrayins'kiy urbanonimiyi (na osnovi nazv vulyts' mista Kyyeva), "Acta onomastica" 2019, vyp. 60 (2), stor. 240-252.

Luk'yanenko L., Marshal Zhukov i ukrayintsi u druhiy svitoviy viyni, [u:] <https://exlibris.org.ua/text/zhukov.html>

Matsyuk H., Linhvistychnyy landshaft Ukrayiny yak vzayemodiya movy ta ideolohiyi: mynule i s'ohodennya, „Mova i suspil'stvo” 2017, vyp. 8, stor. 71-82.

Muromtsev I., Pro funktsiyi toponimiv i mistsevoyi komisiyi, „Visnyk Kharkivs'koho universytetu” 1999, № 426, stor. 129.

Ostash L., Nove zhyttya v urbanonimiyi Ukrayiny, "Acta onomastica» 2023, tom 64 (1), stor. 112-130.

Pryynyato rishennya pro zminu prospektu Petra Hryhorenka Kharkivs'koyi mis'koyi rady vid 27.02.2020 r. [u:] <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/zayava-shchodo-rishennya-harkivskoyi-miskoyi-rady-pereymenuvaty-prospekt-petra-grygorenka>

Rishennya 11 sesiyi Kharkivs'koyi mis'koyi rady 8 zvernennya «Pro vporyadkuvannya naymenuvannya ob'yektiv toponimiky» vid 11.05.2022 № 258/22, [u:] <https://www.city.kharkiv.ua/uk/document/rishennya-11-sesii-kharkivskoi-miskoi-radi-8-sklikannya-vid-11052022-25822-pro-vporyadkuvannya-naymenuvan-obektiv-toponimiki-66903.html>

Rishennya Kharkivs'koyi mis'koyi rady «Pro vporyadkuvannya naymenuvan' ob'yektiv toponimiky» vid 26.01.2024 № 536/24 [u:] <https://www.city.kharkiv.ua/uk/document/pro-pereymenuvannya-obektiv-toponimii-mista-kharkova-70792.html>

Rozporyadzhennya Kharkivs'koyi mis'koyi holovy «Pro pereymenuvannya ob'yektiv toponimiyi mista Kharkova» vid 29.03.2024 za № 93 [u:] <https://www.city.kharkiv.ua/uk/document/pro-pereymenuvannya-obektiv-toponimii-mista-kharkova-70593.html>

Rozporyadzhennya Kharkivs'koyi mis'koyi holovy «Pro pereymenuvannya ob'yektiv toponimiyi mista Kharkova» vid 26.04.2024 r. za № 120, [u:] <https://www.city.kharkiv.ua/uk/document/pro-pereymenuvannya-obektiv-toponimii-mista-kharkova-70792.html>

Rozporyadzhennya Kharkivs'koyi oblasnoyi viys'kovoyi administratsiyi vid 26 lypnya 2024 r. za № 513 V «Pro pereymenuvannya ob'yektiv toponimiyi mista Kharkova, [u:] https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%83%D0%BB%D0%B8%D1%86%D1%96_%D0%A5%D0%B0%D1%80%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0

Rozporyadzhennya kharkivs'koho mis'koho holovy «Pro pereymenuvannya ob'yektiv toponimiky mista Kharkova» vid 02.02.2016 za №7, [u:] <https://www.city.kharkiv.ua/uk/document/pro-pereymenuvannya-obektiv-toponimiki-mista-kharkova-49203.html>

Rozporyadzhennya Kharkivs'koyi oblasnoyi derzhavnoyi administratsiyi vid 17 travnya 2016 r. za № 181 «Pro pereymenuvannya ob'yektiv toponimiky m. Kharkova», [u:] <https://kharkivoda.gov.ua/content/documents/808/80788/files/160517-01-11-zagal-181-rozp.pdf>

Savchenko L., Takhtaulova M., Bazovi kharakterystyky kompleksnoho istorychnoho doslidzhennya toponimiky ukrayins'koho mista (na prykladi Kharkova), „Misto: istoriya, kul'tura, suspil'stvo” 2019, № 1(6), stor. 130.

Takhtaulova M., Kharkivs'ka toponimika: etapy dekomunizatsiyi, „Misto: istoriya, kul'tura, suspil'stvo” 2017, № 1(2), stor.149.

Teres N., Derzhavna toponimichna polityka ta suchasni kyyevoznachchi doslidzhennya, "Etnichna istoriya narodiv Yevropy" 2023, vyp. 70, stor. 60-69.

Udoenko L., Memorial'ni nazvy na mapi Kharkova, „VISNYK Kharkivs'koho natsional'noho universytetu im. V. N. Karazina” 2016, vyp. 22, stor. 68.

U Kharkovi na chest' spetspidrozdilu «Kraken» pereymenuvaly vulytsiu, [u:] <https://mediaport.ua/u-kharkovi-na-chest-spetspidrozdilu-kraken-pereymenuvaly-vulytsiu/>

U Kharkovi pereymenuvaly dekil'ka skveriv, [u:] <https://www.city.kharkiv.ua/uk/news/u-kharkovi-pereymenuvali-kilka-skveriv-40460.html>

Zakon «Pro zasudzhennya ta zaboronu propahandy rosiys'koyi impers'koyi polityky v Ukrayini ta dekolonizatsiyu toponimiyi» № 3097-IX vid 03.05.2023 r. [u:] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20#Text>

Zakon Ukrayiny «Pro zasudzhennya ta zaboronu propahandy rosiys'koyi impers'koyi polityky v Ukrayini ta dekolonizatsiyu toponimiyi» № 3097-IX vid 03.05.2023 r. [u:] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20#Text>